

Pojem kultúry v translatológii

Marián Fedorko

Inštitút germanistiky, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
marian.fedorko@unipo.sk

Kľúčové slová: kultúra, translatológia, interkultúrna a transkultúrna komunikácia

Key words: Culture, Translatology, Interculture and Transculture Communication

Úvod

Súvislosť medzi kultúrou a translatológiou sa zdá byť na prvý pohľad zrejmalá. Túto zrejmosť si študenti prekladateľských programov akreditovaných na slovenských akademických pracoviskách osvojujú už na úvodných prednáškach do prekladu a tlmočenia, je implicitne deklarovaná v akreditačných spisoch prekladateľských programov, ako aj v kurikulumoch prekladateľstva, v ktorých majú veľké zastúpenie semináre a prednášky k dejinám kultúr jednotlivých národov. Táto očividná súvislosť je zachytená aj v mnohých monografiách známych translatológov, ako napríklad švajčiarskeho lingvistu a zástancu teórie ekvivalencie (jedného z posledných v nemeckej jazykovej oblasti) – W. Kollera, ktorý hovorí, že kultúra je teda veľmi úzko spojená s transláciou. V širšom zmysle preto môžeme opísať translatológiu aj ako „kulturologickú prácu“ (por. Koller, 1997, 58-59). Je však nanajvýš otáznave, či sú slovenskí študenti prekladateľstva počas štúdia konfrontovaní s poznatkami, ktoré sú relevantné z pohľadu kulturológie.

„Vysoká“ kultúra filológie

Je akoby úplne samozrejmé, že to, čo musia študenti zvládnuť, aby nadobudli kultúrnu, či dokonca interkultúrnu kompetenciu, ktorá je nevyhnutná pre akúkoľvek transláciu, je „oboznámenie sa“ s dejinnými faktami, jednak zo všeobecných dejín jednotlivých národov, ako aj s dejinami jednotlivých oblastí literatúry a umenia (výtvarné umenie, architektúra, hudba, film) a vzdelanosti (filozofia, prírodné vedy). V praxi to znamená „naučenie sa“, čiže uloženie do strednodobej, či dokonca až krátkodobej pamäte, množstva encyklopedických faktov, rokov, mien a udalostí a to často bez vnímania základných historických a logických súvislostí.

Takéto chápanie kultúry je príznačné pre humboldtovský prístup k univerzitnému vzdelávaniu a vzdelaniu, ako aj k úlohe klasickej filológie, ktorý sa prostredníctvom štúdia artefaktov vysokej kultúry snažil pochopiť ducha jednotlivých národov. Je nespochybniteľné, že tak prekladateľ, ako aj tlmočník musia disponovať základnou oboznámenosťou s faktami tzv. vysokej kultúry, ale je však naozaj veľmi otáznave, či veľké množstvo encyklopedických faktov vytvára predpoklady pre transláciu ako interkultúrnu komunikáciu. Obrazne by sa dalo povedať, že pri takomto type (filologicky orientovaného) štúdia akoby pre stromy nebolo vidieť les. Teda množstvo encyklopedických faktov nie len že neprispieva ku pochopeniu akéhosi herderovského „ducha národa“, ale len v minimálnej miere sprostredkúva bazálne kultúrne presupozície, akési kultúrne a-priori – to, čo je pre príslušníka konkrétnej kultúry normálne a v tom zmysle je kultúrnou normou. To, čo je pre príslušníka jednej kultúry samozrejmé, a preto nereflektované, no v konfrontácii s inou kultúrou sa ukazuje ako nesamozrejmé a vyžadujúce si reflexiu. Problémom však aj naďalej ostáva konceptualizácia tejto reflexie a jej adekvátne obsahové vyjadrenie v danom študijnom odbore.

V tomto kontexte sa priam žiada poukázať na to, že našou (aj keď tu by sa dalo polemizovať, či iba slovenskou, stredoeurópskou alebo typickou pre postkomunistické štáty všeobecne) akousi takmer nereflektovanou samozrejmosťou, či snád' až kultúrnou normou je naše stotožňovanie humanitného vzdelania s humboldtovským ideálom všeobecného – univerzitného – vzdelania a to aj v prípadoch takých študijných odborov, ktorých ideálom by mali byť absolventi pripravení a pružne reagujúci na potreby praxe. Ako je to v prípade translatológie.

Kultúrne presupozície interkultúrnej komunikácie

O uvedomení si kľúčového postavenia kultúry v translatológii môžeme hovoriť už od práce Eugena A. Nidu *Toward a Science of Translating* publikovanej v roku 1964, ktorá transláciu chápe primárne ako kultúrny transfer a odкрýva kultúrnu podmienenosť translátorských procesov. Dá sa povedať, že práve touto prácou sa začal kultúrny obrat v translatológii, ako aj postupná emancipácia translatológie a jej vymedzovanie sa voči lingvistike, ktorá vnímala translatológiu len ako aplikovanú lingvistiku, a to smerom k translatológii ako samostatnej akademickej disciplíne. Priam významný pre ďalšie smerovanie vzťahu medzi translatológiou a pojmom kultúry je fakt, že Nidove chápanie kultúry bolo do veľkej miery určované etnologickými, antropologickými a kulturologickými výskumami. To bolo spôsobené najmä tým, že jeho translatologické skúmania empiricky vychádzali z pokusov kresťanských misionárov o preklady Biblie prírodným národom – konkrétne do indiánskych jazykov pôvodných obyvateľov severoamerického kontinentu.

Kultúrny obrat v translatológii sa potom prejavuje aj u takých „klasikov“ translatológie ako Otto Kade, ktorý bol jedným z hlavných predstaviteľov tzv. Lipskej školy, ktorá bola orientovaná silne filologicky. Lipská škola ďalej rozvíja Nidov pojem dynamickej ekvivalencie ako protipól formálnej ekvivalencie, no čoraz väčší dôraz začína dávať na kultúrnu zakotvenosť textov. Povedané Kadeho slovami: „Slovné vyjadrenia sa nikdy nevyskytujú izolovane – vytrhnuté z konkrétnej situácie a konkrétneho, historicky podmieneného sociálneho a kultúrneho kontextu. Situačný kontext alebo historický kontext zohrávajú rozhodujúcu úlohu pri výbere jazykových prostriedkov určených na realizáciu konkrétneho obsahu v konkrétnom komunikačnom akte“ (Kade, 1968, 51).

Translatológovia si už v 60.-tych rokoch 20. storočia čoraz viac začínajú uvedomovať fakt, že v translácii majú dôležité miesto nie len samotné východiskové a cieľové jazyky (chápané dokonca ako štruktúrne systémy), ale aj a najmä východiskové a cieľové kultúry a s nimi spojené spôsoby uvažovania a vnímania okolitého sveta. Postupne prichádzajú k poznaniu, že jazyk a kultúra sú neoddeliteľné fenomény. To v konečnom dôsledku vedie (aj keď nie všade a nevyhnutne) k opúšťať štrukturalisticky-opisného prístupu k jazyku, ako aj k spochybňovaniu adekvátnosti pojmu ekvivalencie (ktorý bol pôvodne prevzatý z prírodných vied!) v translatológii a najmä k zanechaniu filologického chápania kultúry – teda „vysokej“ kultúry – a to smerom k pojmu kultúry, ktorý je typický pre kulturológiu a etnografiu.

Tak to, napríklad, nájdeme aj v práci H. Göringa z roku 2002, ktorá sa zameriava práve na interkultúrnu komunikáciu, kde sa kultúra charakterizuje ako súbor samozrejmych noriem správania, ktoré musíme spoznať v celej ich komplexnosti, „[...] všetko to, čo musíme vedieť, ovládať a vnímať, aby sme boli schopní posúdiť, kde sa príslušníci určitej kultúry správajú vo svojich rozličných sociálnych rolách konformne a v súlade s očakávaním alebo nie,“ pretože „ku kultúre patrí aj všetko to, čo musíme vedieť a cítiť, aby sme boli schopní vnímať tak okolitý prírodný, ako aj človekom zmenený alebo vytvorený svet tak, ako ho vníma príslušník danej kultúry“ (Göhring, 2002, 108).

Práve to by malo byť jedným z cieľov vzdelávania budúcich prekladateľov a tlmočníkov a hlavným zmyslom nadobúdania interkultúrnej kompetencie. Teda nie iba záujem o vonkajšie, hmatateľné prejavy „vysokej“ kultúry ako literatúra, divadlo, hudba,

výtvarné umenie či architektúra, ale o všetky „spoločensky podmienené aspekty ľudského života [...]“, pretože práve táto „kultúrna dimenzia má rozhodujúci význam pre translačné konanie“ (Kadric, 2005, 48). Seminára a prednášky k interkultúrnej komunikácii by teda mali byť zamerané na kultúrne presupozície ako „systém konceptov, presvedčení, postojov, hodnotových orientácií, ktoré sú viditeľné v správaní a konaní ľudí ako aj v ich duchovných a materiálnych produktoch“ (Maletzke, 1996, 16).

Zmyslom takéhoto vzdelávania v interkultúrnej kompetencii však nemá a nemôže byť iba všeobecné oboznámenie sa s akýmsi foucaultovským systematickým znakovým kódom určitej spoločnosti na abstraktnej meta-úrovni¹, či štúdium kulturologických teórií, ale spoznanie konkrétnych prejavov kultúry v prirodzenom svete jednotlivca a spoločnosti. Tu patria napríklad kultúrne špecifiká v oblasti písania (textové konvencie), hovorenia, myslenia, typické argumentačné a rétorické modely, hodnotové postoje k veku (deťom, mládeži alebo starým ľuďom), k pohlaviu (napr. postavenie žien v spoločnosti), vnímanie mocenských hierarchií, miery formálnosti, noriem, geografických vzdialeností, väčšinové svetonázorové, či konfesijné postoje v danej kultúre a pod. Určite by sa však takéto nadobúdanie interkultúrnej kompetencie nemalo obmedziť iba na archaické folklórne tradície, z ktorých sú mnohé iba umelo udržiavané v rámci folklórnych festivalov, či povrchné geografické reálie.

Aby sme si urobili aspoň rámcovú a stručnú predstavu o tom, čo by malo patriť ku konkrétnym témam vzdelávania v interkultúrnej komunikácii, môžeme si to náznakovo ilustrovať na príkladoch kultúrnych presupozícií nemeckej kultúry. Práve s nimi by sa mali študenti oboznamovať v rámci seminárov zameraných na interkultúrnu (transkultúrnu) komunikáciu a vnímať ich v potenciálnom translačnom kontexte. K takýmto žitým samozrejmosťami každodenného života Nemcov patria napr.:

- snaha o precíznosť a presnosť tak vo vyjadrovaní (ktorá však v písomnom prejave môže paradoxne viesť ku zníženiu komunikatívnosti), ako aj v inžinierstve a strojárstve
- viac-menej negatívny postoj k Bavorsku ako najväčšej a najbohatšej spolkovej republike
- viac-menej negatívne vnímanie bavorského a najmä saského dialektu, resp. jeho vnímanie ako s konotáciou „ľudového humoru“ (asi ako u nás východniarsky dialekt)
- záľuba v pití perlivých nápojov (minerálka označená ako „Classic“ je perlivá minerálka) a miešaných nápojov (minerálka s jablkovou šťavou – Apfelsaftschorle, aj u nás čoraz populárnejší radler)
- prepracovaný systém poistenia vo všetkých možných oblastiach (majetku, nehnuteľností, zdravotné, životné, úrazové, starobné, venové atď.) a jeho obľuba medzi Nemcami
- otvorené, jasné a priame vyjadrovanie a odôvodňovanie svojich názorov – zrejme aj ako historické konzekvencie „slobodných“ 60. rokov s ich študentskými revoltami
- vyrovnanie sa s vlastnou minulosťou a veľký vplyv politicky aktívnej generácie, ktorá vyrástla v 60. a 70. rokoch – v časoch študentských protestných, ľavicových, ekologických, feministických hnutí
- vysoká reputácia týždenníka SPIEGEL a jeho mienkotvorná úloha v nemeckej spoločnosti

¹ Foucaultovské analýzy kultúry ako radu základných kódov a predpisov, ktoré dovoľujú dešifrovať to, čo sa v nej odohráva, to, čo je individuú vopred dané, do čoho vrasť ako do svojho prirodzeného, žitého sveta, však môžu byť užitočné pri detegovaní foriem moci a jej distribúcie, ktorá je taktiež kultúrne špecifická.

- vysoká miera ekologickej uvedomelosti – všadeprítomné triedenie odpadu a jeho recyklácia
- vnímanie Nemecka ako európskej technologickej veľmoci (automobilový priemysel, veda a výskum, Fraunhofer Institute – autori zvukového formátu mp3)
- typicky nemecký spôsob prezentácie firiem (špecifický marketingový diskurz) s veľkým dôrazom na ochranu životného prostredia, sociálne zabezpečenie a sociálne výhody pre zamestnancov, vyzdvihnutie vlastných inovačných kapacít, technologických noviniek, či prezentáciu v médiách a nezávislých spoločnostiach, ktoré sa venujú porovnávaniam a testovaniu produktov (Testsieger)
- rozdiely vo vnímaní formálnosti a neformálnosti vo verejnom priestore – napr. neformálny nemecký uvítací pozdrav „Hallo“ sa v Nemecku môže použiť aj vo verejnom priestore, napr. ako pozdrav (mladšiemu) učiteľovi na vysokej škole, čo už v Rakúsku (s jeho lípnutím na oficiálnych osloveniach aj s titulmi) nie je možné
- rozdielne vnímanie a akceptácia kritiky – vecná a vyargumentovaná kritika (a to nie len v akademických kruhoch) sa v Nemecku vníma najmä ako legitímny prostriedok konštruktívnej diskusie, ktorý má prispieť k hľadaniu spoločných riešení, ako pomoc pri hľadaní riešení, ale na Slovensku je (ešte vždy) tendencia vnímať kritiku ako osobnú urážku ba až útok na vlastnú osobu alebo komunitu atď.

Obsahom interkultúrneho vzdelávania by však určite mal byť aj stručný prehľad dejín, literatúry, umenia a vzdelanosti, ktorý by zdôrazňoval historické súvislosti a presahy do súčasnosti a nie encyklopedické vedomosti na úrovni akademických literárnych vedcov a historikov (umenia). Jednou z možných manifestácií kultúrnych presupozícií s veľkou didaktickou hodnotou sú napr. vystúpenia kabaretistov a humoristov. Práve tie zvyknú byť extrémne saturované kultúrnymi presupozíciami a bez ich rozpoznanie a chápania nemôže príslušník inej kultúry porozumieť, na čom sa vlastne recipienti smejú. Napríklad prečo formulácia „bavorský hipík“ pôsobí extrémne humorne. Bavorsko totiž ako konzervatívna a katolícka spolková krajina nie je a nikdy nebola živnou pôdou pre rôzne alternatívne hnutia, či študentské, ľavicové protesty.

Až takto získaná interkultúrna kompetencia by umožnila študentom prekladateľstva a tlmočníctva stať sa expertmi na interkultúrnú komunikáciu a vytvoriť dostatočné predpoklady pre samotnú transláciu ako transkultúrnú komunikáciu. Pretože, ako to konštatuje jeden zo zakladateľov funkcionalisticky orientovanej translológie Hans Vermeer, „nie je pravda, že prekladať a tlmočiť znamená len previesť text do iného jazyka [...]. Prekladatelia a tlmočníci (translátori) by mali poznať (idiokultúrne, diakultúrne a parakultúrne) rozdiely v celkovom ľudskom správaní a pri svojej činnosti ich zohľadniť (v súlade s daným skopos). Mali by teda, jednoducho povedané, poznať 'kultúry', v ktorých boli dané texty vytvorené, a v ktorých budú recipované“ (Vermeer, 1996, 27).

Záver

Primárnou úlohou profesionálneho translátora ako odborníka na interkultúrnú komunikáciu nie je len ovládanie (množstva detailných) vedomostí z tzv. vysokej kultúry zastúpenej najmä jednotlivými druhmi umenia a vzdelanosti, ako aj všeobecno-historickými faktami, ale aj detegovanie kultúrnych presupozícií, interkultúrnych rozdielov prítomných vo východiskových textoch a predovšetkým ich adekvátne vyjadrenie v cieľových textoch pomocou cielene vybraných translačných postupov. Práve toto cieľavedomé a efektívne vyjadrenie interkultúrnych rozdielov v cieľových textoch, a to v korelácii s konkrétnymi komunikačnými situáciami je kompetencia, ktorá odlišuje TRANSkultúrnú komunikáciu od

INTERkultúrnej komunikácie ako schopnosti nie len porozumenia, ale aj prekonávania kultúrnych rozdielov.

Chápanie transkultúrnej komunikácie v translatológii je vlastne špecifickou modifikáciou konceptu transkultúrnej komunikácie ako mu rozumie kulturologia. Tá formuluje rozdiel medzi interkultúrnou a transkultúrnou komunikáciou takto: „Na rozdiel od interkultúrnej komunikácie – čiže komunikácie medzi ľuďmi, či skupinami ľudí, ktorí sú príslušníkmi rozličných kultúr – sa vzťahuje pojem transkultúrnej komunikácie na komunikačné procesy, ktoré sa odohrávajú na úrovni prekračujúcej rozličné kultúry. Ako príklad môžeme spomenúť hollywoodske filmy [...], ktoré sú recipované a akceptované ľuďmi z rôznych kultúr“ (Hepp, 2014, 9). Translatológia ako veda o PRE-klade a PRE-tlmočení by mala hľadať, resp. používať modely a koncepty, ktoré sa nesústreďujú na zdôrazňovanie odlišností medzi (INTER) kultúrami. TRANslatológia (už kvôli svojmu poslaniu) sa nemôže usídlit' sa v medzere MEDZI kultúrami, ale v snahe napomáhať vzájomnej komunikácii sa musí sústrediť práve na to, čo je spoločné, čo PREkračuje, TRANScenduje jednotlivé kultúry. Práve proces prekonávania kultúrnych rozdielov a nachádzania priestoru spoločných komunikačných možností by mal byť jednou z primárnych úloh translatológie ako vedy o transkultúrnej komunikácii.

Hlavnou výzvou pri implementácii interkultúrneho vzdelávania do študijných programov prekladateľstva a tlmočníctva je práve ich obsahová náplň a ich metodická realizácia, keďže ich zmyslom má byť oboznamovanie sa s konkrétnymi kultúrnymi presupozíciami a typickými prejavmi tej-ktorej kultúry, a to vo všetkých formách a nie iba štúdium kulturologickej literatúry na meta-úrovni, či encyklopedických faktov z oblasti literatúry, všeobecných dejín a dejín umenia. Na túto interkultúrnú úroveň však musí plynule nadväzovať aj praktické vzdelávanie študentov v oblasti transkultúrnej realizácie interkultúrnych fenoménov, a to ako taký spôsob ich vyjadrenia, ktorý napomáha efektívite celkovej komunikácie.

Literatúra

- HEPP, Andreas: *Transkulturelle Kommunikation*. Konstanz, München: UVK Verlagsgesellschaft 2014.
- GÖHRING, Heinz: *Interkulturelle Kommunikation – Anregungen für Sprach- und Kulturmittler*. Tübingen: Stauffenburg Verlag 2002.
- KADE, Otto: *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie (Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen) 1968.
- KADRIC, Mira – KAINDL, Klaus – KAISER-COOKE, Michèle: *Translatorische Methodik. Basiswissen Translation 1*. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels AG 2005.
- KOLLER, Werner: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 5. Auflage. Wiesbaden: Quelle und Mayer 1997.
- MALETZKE, Gerhard: *Interkulturelle Kommunikation: zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1996.
- VERMEER, Hans-Josef: *Die Welt in der wir übersetzen. Drei translatorische Überlegungen zu Realität, Vergleich und Prozeß*. Heidelberg: TEXTconTEXT-Verlag 1996.

Summary

Concept of Culture in Translatology

This article pays attention to concept of culture in translatology. In comparison with understanding the culture in classical philology presented as a "high" culture, it presents the

culture in the form of cultural presuppositions which adoption is a prerequisite for the successful realization of intercultural and transcultural communication.

Táto štúdia bola vytvorená realizáciou projektu *Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra*, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.